

תוכן העניינים

ז	תודות
1	מבוא
7	שלינג המוקדם – שאלות יסוד
7	קאנט והטיעון האתיקו-תאולוגי
14	אני-מוחלט: בין שפינוזה וקאנט
22	פילוסופיה כטרגדיה, או: הבעיה המעשית של שפינוזה
27	שפינוזה נוסח שלינג: בין איום פוליטי לאיום תאולוגי
30	צורת הכתיבה: מכתבים
33	על התרגום
35	ביבליוגרפיה נבחרת
37	מכתבים פילוסופיים על דוגמטיזם וביקורתיות
39	הקדמה
41	מכתב ראשון
49	מכתב שני
53	מכתב שלישי
57	מכתב רביעי
63	מכתב חמישי
72	מכתב שישי
78	מכתב שביעי
82	מכתב שמיני
96	מכתב תשיעי
110	מכתב עשירי

מבוא

'מכתבים פילוסופיים על דוגמטיזם וביקורתיות' הוא אחד מהחיבורים המרכזיים של הפילוסופיה המוקדמת של שלינג (1774-1854).

נהוג לחלק את הפילוסופיה של שלינג לארבע תקופות מרכזיות: (א) התקופה המוקדמת, 1794-1801. בתקופה זו הרבה שלינג לפרסם חיבורים פילוסופיים שנגעו לשני עניינים מרכזיים: (1) שאלת האני-המוחלט, שחיבורים כגון 'מכתבים פילוסופיים על דוגמטיזם וביקורתיות' (1795), 'על האני כעקרון הפילוסופיה או על הבלתי מותנה שבידיעה האנושית' (*Vom Ich als Prinzip der Philosophie oder über das Unbedingte im menschlichen Wissen*, 1795) ואחרים הם המוקדמים שבהם. חיבורו, 'שיטת האידיאליזם הטרנסצנדנטלי' מ-1800¹, שהשפיע רבות על הגל וה'פנומנולוגיה של הרוח' שלו (1807), נחשב לאחד מהביטויים המושלמים והמעמיקים ביותר של תקופה זו; (2) שאלת פילוסופיית הטבע (*Naturphilosophie*), ששלינג החל לעסוק בה באינטנסיביות ב-1797, עת פרסם את ה'אידאות לפילוסופיה של הטבע' (*Ideen zu einer Philosophie der Natur*). לאחר מכן הוא פרסם בקדחתנות שורה ארוכה של חיבורים נוספים שהוקדשו למושג הטבע אשר קישרו בינו לבין גתה, שהעריך מאוד את עבודתו.

(ב) תקופת פילוסופיית הזוהות, שהחלה ב-1801 לערך, עם פרסום ה'הצגה של שיטת הפילוסופיה שלי' (*Darstellung meines Systems der Philosophie*), ונמשכה עד הקרע הסופי עם פייכטה ב-1806 עקב הפולמוס בנוגע למושג הטבע ולמושג האל. בתקופה זו עסק שלינג

1 שיטת האידיאליזם הטרנסצנדנטלי, תרגום ופתח דבר: משה שורץ, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תש"ם.

רבות גם בשאלת מעמדה השיטתי של האמנות בשיטה פילוסופית, עיסוק שהבשיל לכדי פיתוח שיטה של פילוסופיית אמנות, זאת אף שעסק בכך רבות גם לפני כן. מעידים על כך, למשל, המכתב העשירי ב'מכתבים פילוסופיים על דוגמטיזם וביקורתיות' ופרק הסיום ב'שיטת האידיאליזם הטרנסצנדנטלי'.

(ג,ד) שבירת תזת הזהות, שינוי המוקד התמטי של הפילוסופיה של שלינג ועיסוק בבעיות החירות, הרוע והתאודיציאה. שיאן הוא החיבור 'חקירות פילוסופיות על מהותה של החירות האנושית' (1809), ובשמו המלא: *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände*. חיבור זה, האחרון שהשלים שלינג בחייו, הוא, כדברי היידגר, אחד החיבורים המעמיקים ביותר של הפילוסופיה המערבית.² החיבור השפיע רבות על שופנהאואר, אף שבאופן מוצהר רחה עקרונית את הגותם של שלושת האידיאליסטים הגרמניים – פכטה, שלינג והגל. ב'חקירות פילוסופיות על מהותה של החירות האנושית' העלה שלינג סדרה חדשה של בעיות יסוד, שלהן הקדיש ניסיונות פילוסופיים בלתי פוסקים עשרות שנים, החל בפרגמנטיזם השונים מ-1811, 1813 ו-1815 אשר כונסו תחת הכותרת 'עידני העולם' (*Weltalter*), ושהותירו חותם על פרנץ רוזנצווייג כשחיבר את 'כוכב הגאולה',³ וכלה בהרצאות 'פילוסופיה של המיתולוגיה' ו'פילוסופיה של ההתגלות, שלכדו את תשומת לבו של קירקגור.⁴

Martin Heidegger, *Schellings Abhandlung Über das Wesen der menschlichen Freiheit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995, p. 2

(להלן: Heidegger, *Schelling*).

3 הגרסה שהייתה בידיו של רוזנצווייג כשחיבר את 'כוכב הגאולה' היא הגרסה האחרונה מ-1815.

4 קטעים מיומנו של קירקגור עת נכח בהרצאות הללו של שלינג מצויים בתוך: Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, *Philosophie der Offenbarung 1841-1842*, Manfred Frank (Hrsg.) Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977, pp. 530 ff. יחסו של קירקגור לשלינג היה מורכב, ולמרות שניתן לאתר השפעה ניכרת של שלינג על מחשבתו, התבטא קירקגור לא אחת בגנותו.

ריבוי השיטות, וההסטים התכופים של המוקדים התמטיים בחיבוריו של שלינג, מצביעים על מה שנתפס כבעיה המרכזית המיוחסת להגותו: היעדר טקסט שיטתי מרכזי. היינה העיר כי שלינג, בניגוד לפיכטה או לקאנט, ומאוחר יותר גם בניגוד להגל, לא השכיל לנסח את הפילוסופיה שלו בחיבור מרכזי אחד.⁵ שופנהאואר גרס כי הפילוסופיה של שלינג היא פילוסופיה אקלקטית.⁶ ברוח דומה העיר הגל כי חינוכו הפילוסופי של שלינג התרחש לעיני הציבור,⁷ שכן דומה כי שלינג פרש לעיני הקורא לא רק את השיטות הבשלות אלא גם את התלבטויותיו. עובדה זו מאפשרת אמנם לעקוב אחרי התנודות הקלות ביותר במחשבתו של שלינג, אולם מקשה על הניסיון להתיך את שלל השיטות שהציע לכדי תיאור לכיד. לעובדה שהפילוסופיה של שלינג נעדרת טקסט מרכזי ומכונן, דוגמת 'תורת המדע' של פיכטה,⁸ או 'הפנומנולוגיה של הרוח' ו'מדע הלוגיקה' של הגל, נודע תפקיד מכריע בשכחת מה שאליה שקעה הפילוסופיה שלו לאחר מותו. לחיבור מכונן כגון זה נודעת לא רק משמעות שיטתית-פילוסופית, אלא גם משמעות סימבולית. כך, כשהאידאליזם הגרמני מותקף חדשים לבקרים על ידי פילוסופים מהזרם האנליטי האנגלוסכסי, על פי רוב שלינג אינו מוזכר ומושא ההתקפות הוא בעיקר הגל, או – בהקשרים של האשמה בלאומנות גרמנית הזויה ומגלומנית – פיכטה. גם העיסוק הפרשני האינטנסיבי ב'פנומנולוגיה של הרוח' של הגל דחק

5 Heinrich Heine, *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, in: *Historisch-kritische Gesamtausgabe der Werke*, Düsseldorf: Hoffmann und Campe, 1979, p. 109

6 Arthur Schopenhauer, *Über die Grundlage der Moral*, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1988, p. 168

7 Georg Friedrich Wilhelm Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* III, in: *Werke* 20, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993, p. 421

8 פיכטה הציע מספר לא מועט של גרסאות לספרו 'תורת המדע'; ועדיין, ולמרות הבדלים כאלו ואחרים בין הגרסאות השונות, המדובר הוא בפילוסוף ששכלל ושייף שיטה אחת.

לשוליים את 'שיטת האידיאליזם הטרנסצנדנטלי' של שלינג, שהגל חב לו חוב פילוסופי גדול.

התעלמות דומה קיימת גם אם בוחנים את הניסיונות התכופים של פילוסופים שונים להשתחרר מהשפעתה של השיטה ההגליאנית לאחר מות הגל בברלין ב-1831. אם, כמאמר גוזמה רווחת, הפילוסופיה המודרנית היא סדרה של מרידות בהשפעתו של הגל, הרי שאת הביקורת הראשונה, ואולי המעמיקה ביותר, על 'מדע הלוגיקה' של הגל ועל הפרויקט ההגליאני בכללותו השמיע שלינג, שההתמודדות רבת העוצמה והארוס הפילוסופי עם 'מדע הלוגיקה' של הגל מכוננת במידה רבה את הפילוסופיה המאוחרת שלו.

הטעם לשכחה של שלינג בהשוואה לשני האידאליסטים הגרמנים הגדולים האחרים, פיכטה והגל, רחוק אפוא מלהיות רק שיטתי וענייני, וטעות תהיה לראות בפילוסופיה השלינגית אך ורק חוליית ביניים בין פיכטה להגל. כך, לא מעט מחוקרי האידיאליזם הגרמני גורסים כי דווקא הגל הוא חוליית הביניים בין הפילוסופיות של פיכטה ושל שלינג המוקדם לפילוסופיה המאוחרת של שלינג. אחרים רואים בפילוסופיה המאוחרת של שלינג מיוזג בין הרציונליזם ההגליאני לרצון העיוור של שופנהאור.⁹ ויש הטוענים, כחנה ארנדט למשל,¹⁰ ששלינג הוא במידה רבה הפילוסוף המודרני הראשון, בין השאר בגלל אופן טיפולו בשאלת הרוע.

דומה שמזגו הדמוקרטי משהו של שלינג, שהיה פתוח תמיד לדיאלוג פילוסופי, ואוזניו שהיו כרויות גם לביקורתו של הגל, חברו הטוב מימי לימודיהם המשותפים בטובינגן בסוף המאה השמונה עשרה, עמדו לו לרועץ, שכן הם מנעו ממנו לנסח שיטה שתהיה בבחינת סוף פסוק ומיצוי חד־משמעי של כיוון פילוסופי מסוים. שיטה כזו יכולה הייתה להיות מוקד של הזדהות מחד גיסא ושל ביקורת והתנגדות מאידך גיסא, ובשני המקרים

9 מקורה של טענה זו במחקרו הקלסי של הרטמן: Eduard von Hartmann, *Schellings positive Philosophie als Einheit von Hegel und Schopenhauer*, Berlin: O. Loewenstein, 1869

Hannah Arendt, *Essays in Understanding 1930-1954*, Kohn, Jerome 10 (ed.), New York: Harcourt Brace and Company, 1994, p. 169

הייתה מעניקה ככל הנראה לפרויקט הפילוסופי השלינגי חותם מוצק יותר בהיסטוריה של הפילוסופיה. כפי שציין תומס בוכהיים,¹¹ דווקא מזגו הלא דיאלוגי של הגל, שהיה כבול לריתמוס הספקולטיבי של הפילוסופיה שלו עצמו משעה שהצליח להעמיד גרסה ראשונה שלה ב'פנומנולוגיה של הרוח', הוא שהעניק לשיטתו מעמד מוצק יותר בהיסטוריה של הפילוסופיה. סימן מובהק לכך היא העובדה, שלאחר התכתבות קצרה בין השניים, שהחלה לאחר שהגל שלח לשלינג את חיבורו 'פנומנולוגיה של הרוח', לא טרח הגל להשיב לכמה השגות מעניינות ועקרונות של שלינג על טקסט זה, ולמעשה סרב לדיאלוג.¹² עניין זה הוביל, בין גורמים נוספים אמנם, לדעיכת קשר המכתבים בין השניים ולניתוק גמור של יחסיהם. זאת ועוד: בניגוד לקריאתו האוהדת והמפרה של שלינג את הגל, לפחות על פי כוונתה, הגל נכשל לחלוטין, כפי שציין היידגר,¹³ בהבנת כמה מן המהלכים היותר מעניינים של שלינג המאוחר.

מכיוון ש'מכתבים פילוסופיים על דוגמטיזם וביקורתיות' הוא חיבור השייך לפילוסופיה המוקדמת של שלינג, אתיחס להלן בעיקר לשלוש דמויות מרכזיות שעמן התמודד שלינג הצעיר: פייכטה, קאנט ושפינוזה, וזאת מתוך כוונה לעמוד על האתגר הפילוסופי שניצב בפניו כשניסח מכתבים אלה. במיוחד אמורים הדברים לגבי קאנט ושפינוזה, שכן בזמן

Thomas Buchheim, "Zwischen Phänomenologie des Geistes und 11 Vermögen zum Bösen: Schellings Reaktion auf das Debüt von Hegels System", *Archiv für Geschichte der Philosophie* 85, 2003, p. 311

12 שלינג קרא את ההקדמה ל'פנומנולוגיה של הרוח' מאת הגל בתחילת 1807. בשלהי אותה שנה חיבר שלינג נאום ידוע, 'על הזיקה של האמנויות הוויזואליות לטבע' (*Über das Verhältnis der bildenden Künste zu der Natur*), שממנו ניתן לחלץ מספר התייחסויות לחיבורו של הגל. חלק מההתייחסויות הללו היו חיוביות, וניכר היה ששלינג הפנים היטב יסודות מסוימים מביקורתו של הגל עליו, ואילו חלק אחר כלל מספר הערות ביקורתיות. שלינג שלח את החיבור להגל ושאל לדעתו, מתוך כוונה לפתוח בדיון משותף וביקורתי בעניינים עליהם לא הסכימו. הגל מעולם לא ענה לשלינג על מכתב זה.

Heidegger, *Schelling*, p. 223 13

פרסום ה'מכתבים' היה פיכטה שרוי עדיין בעיצומה של מלאכת גיבוש וליטוש עיקרי שיטתו.

החיבורים המוקדמים של שלינג, ו'מכתבים פילוסופיים על דוגמטיזם וביקורתיות' בכללם, כתובים לא אחת בלשון דחוסה וסוגסטיבית, שיופי, חוש לשוני נדיר, ארוס פילוסופי נלהב והבהובים של מחשבה דקה וחריפה משמשים בהם בערבוביה, כתיבה המקשה לא אחת על בררת המוץ מן התבן. לפיכך יש טעם להאיר, ולו בקווים כלליים, כמה מבעיות היסוד שאליהן התייחס שלינג כמובנות מאליהן, ואשר הפכו בחלוף השנים לטעונות הבהרה והארה של ההקשר שבו הועלו. הבהרה כזו כוונתה לצייד את הקורא, שאינו מצוי בפרטי הפרטים ובניואנסים של הוויכוחים הפילוסופיים בני התקופה, ברקע מסוים בבואו לקרוא במכתבים אלה.¹⁴

14 המבוא מתמקד בתיאור תמציתי וכללי של כמה בעיות עקרוניות. בתרגום המכתבים הבהרתי מושגים ששלינג מזכיר אגב אורחא, כגון: 'האחדות הטראנסצנדנטלית של האפרספציה', 'פרלוגים', 'קנון' ו'אורגנון', 'כוח מדמה', ההברל בין יפה ונשגב ועוד.